

De Gedragscode Bosbeheer – regeldruk voor beseigenaren

M.E.A. Broekmeyer

ALTERRA
WAGENINGENUR

De Gedragscode Bosbeheer – regeldruk voor boseigenaren

M.E.A. Broekmeyer

Dit onderzoek is uitgevoerd door Alterra Wageningen UR in opdracht van en gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoekthema 'Natuur en Regio- Biodiversiteit Terrestrisch' (projectnummer BO-11-011.01-053).

Alterra Wageningen UR
Wageningen, juni 2015

Alterra-rapport 2619
ISSN 1566-7197

Broekmeyer, M.E.A., 2015. *De Gedragscode Bosbeheer – regeldruk voor boseigenaren*. Wageningen, Alterra Wageningen UR (University & Research centre), Alterra-rapport 2619. 22 blz.; 0 fig.; 1 tab.; 21 ref.

Toenemende regeldruk wordt wel als een belemmering ervaren voor de houtoogst en daarmee voor de functievervulling van het bos. Regeldruk wordt door boseigenaren vooral ervaren bij het voldoen aan de maatregelen uit de Gedragscode Bosbeheer. Dit rapport geeft de huidige stand van zaken bij het toepassen van de Flora- en faunawet en de Gedragscode Bosbeheer. Ook geeft het een kwalitatieve beschrijving van de werkdruk van boseigenaren bij het uitvoeren van de Gedragscode Bosbeheer. Tot slot schetst het toekomstige ontwikkelingen op het vlak van wettelijke bescherming van natuur.

Trefwoorden: Flora- en faunawet, gedragscode, bosbeheer

Dit rapport is gratis te downloaden van www.wageningenUR.nl/alterra (ga naar 'Alterra-rapporten' in de grijze balk onderaan). Alterra Wageningen UR verstrekt *geen* gedrukte exemplaren van rapporten.

© 2015 Alterra (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek), Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 07 00, E info.alterra@wur.nl, www.wageningenUR.nl/alterra. Alterra is onderdeel van Wageningen UR (University & Research centre).

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Alterra-rapport 2619 | ISSN 1566-7197

Foto omslag: Oombos, voorjaar 2015 (foto R.J. Bijlsma)

Inhoud

1	Inleiding	5
	1.1 Achtergrond	5
	1.2 Methodiek en leeswijzer	5
2	Huidige stand van zaken toepassing Flora- en faunawet in het bosbeheer	6
	2.1 Inleiding soortbescherming onder de Flora- en faunawet	6
	2.2 Flora- en faunawet en gedragscodes	7
	2.3 Gedragscode bosbeheer	8
3	Regeldruk bij het toepassen van de Gedragscode Bosbeheer	11
	3.1 Werkzaamheden boseigenaar bij bestendig beheer en onderhoud	11
	3.1.1 Werkzaamheden uitvoeren via een ontheffing Flora- en faunawet	11
	3.1.2 Werkzaamheden uitvoeren via de Gedragscode Bosbeheer	12
	3.1.3 Vergelijk van kosten ontheffing en gedragscode Flora- en faunawet	13
	3.1.4 Draagvlak toepassen Gedragscode Bosbeheer	13
4	Toekomstige ontwikkelingen rond het wetsvoorstel Natuurbescherming	15
	4.1 Veranderingen in de artikelen van de Boswet	15
	4.2 Veranderingen in de artikelen van de Flora- en faunawet	16
	4.3 Gevolgen veranderingen bescherming houtopstanden en soorten	19
	4.3.1 Gevolgen voor bestendig beheer en gebruik	19
	4.3.2 Gevolgen voor vellen van houtopstanden	19
	Literatuur	21

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

Dit onderzoeksrapport is uitgevoerd als onderdeel van het Beleidsondersteunend (BO) onderzoek in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken, project 'Nieuwe beheerconcepten in bossen', dat zich richt op het nader optimaliseren van de functievervulling bos bij een toenemende behoefte aan intensivering van de houtoogst. Een groot deel van het Nederlandse bos wordt sinds de jaren tachtig aangeduid als multifunctioneel; er moet rekening worden gehouden met houtoogst, natuur en recreatie. De gebruikelijke beheervorm is 'geïntegreerd bosbeheer', met overwegend kleinschalige beheeringrepen. De afgelopen jaren is duidelijk geworden dat houtoogst bij deze beheervorm niet altijd optimaal kan plaatsvinden en ook dat de bijdrage aan natuur niet optimaal wordt gerealiseerd. Een scheiding van functies binnen boslandschappen of soms zelfs tussen beheereenheden kan dit probleem wellicht oplossen. Deze denkrichting is in een stroomversnelling gekomen door de economische recessie en de wens houtoogst uit te breiden en te intensiveren.

Toenemende regeldruk vormt volgens de Unie van Bosgroepen en de Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren een serieuze belemmering voor de houtoogst en daarmee voor de functievervulling van het bos. De onderzoeksvraag was om die regeldruk inzichtelijk te maken en zo mogelijk te kwantificeren (zie echter 1.2 punt 2). Regeldruk wordt door boseigenaren vooral ervaren bij het voldoen aan de maatregelen uit de Gedragscode Bosbeheer. Deze gedragscode is namens de sector opgesteld door het Boschap met medewerking van de Algemene Vereniging Inlands Hout, de 12 Landschappen, Natuurmonumenten, SBNL (mede namens de FPG), Staatsbosbeheer en de Unie van Bosgroepen. Deze gedragscode is 1 november 2012 goedgekeurd door de minister van EZ. Via een gedragscode kan voor bepaalde handelingen, zoals bestendig beheer en gebruik, een vrijstelling worden verkregen van de Flora- en faunawet. Deze wet beschermt een groot aantal (bos)soorten, via verbodsbepalingen. Bij bestendig beheer en gebruik kan sprake zijn van overtreding van deze verbodsbepalingen.

1.2 Methodiek en leeswijzer

Om inzicht te krijgen in de regeldruk door de gedragscode Bosbeheer voor boseigenaren, zijn drie zaken onderzocht:

1. Wat is de huidige stand van zaken bij het toepassen van de Flora- en faunawet en de Gedragscode Bosbeheer? Op grond van een korte literatuurstudie is in hoofdstuk 2 weergegeven hoe de wettelijke bescherming van soorten nu geregeld is en welke mogelijkheden de gedragscode biedt om af te wijken van de beschermingsbepalingen bij boswerkzaamheden.
2. Wat is de werkdruk van boseigenaren bij het uitvoeren van de Gedragscode bosbeheer? Om zicht te krijgen op meerkosten en samenhangende regeldruk, zou een semi-kwantitatieve analyse plaatsvinden van de werkoffertes van Bosgroepen voor boseigenaren. Dergelijke offertes van leden/boseigenaren zijn aanwezig bij de Bosgroepen. Het bleek echter binnen het project niet mogelijk om de benodigde data uit de administratie te filteren. Daarom vindt in hoofdstuk 3 een kwalitatieve beschrijving plaats van de werkzaamheden, gekoppeld aan een korte literatuurstudie.
3. Wat zijn toekomstige ontwikkelingen op het vlak van wettelijke bescherming van natuur? Via een literatuurstudie is beschreven welke belangrijke veranderingen er plaatsvinden bij de bescherming van houtopstanden en soorten. Op grond van expertkennis van de auteur is aangegeven wat dit kan betekenen voor de sector. Deze resultaten staan in hoofdstuk 4.

Commentaar op conceptversies van het rapport door Rino Jans (Unie van Bosgroepen, Ede) is dankbaar verwerkt.

2 Huidige stand van zaken toepassing Flora- en faunawet in het bosbeheer

2.1 Inleiding soortbescherming onder de Flora- en faunawet

Op dit moment (juni 2014) zijn ruim 700 van de ca. 36.000 soorten in Nederland inheemse soorten aangewezen als beschermde dier- of plantensoort onder de Flora- en faunawet (Ffwet). Bij Algemene Maatregel van Bestuur (d.d. 23-2-2005) zijn de onder de Ffwet beschermde soorten planten en dieren onderverdeeld in drie beschermingscategorieën:

- algemeen beschermde soorten (Tabel 1-soorten, totaal 43 soorten);
- strikt beschermde soorten (Tabel 3-soorten, totaal 105 soorten);
- overige beschermde soorten (Tabel 2-soorten, totaal 104 soorten).

Daarnaast zijn alle inheemse vogelsoorten in Nederland beschermd (ca. 460 soorten).

De Ffwet bevat een implementatie van de bepalingen uit artikel 12 van de Habitatrictlijn (HR), ter bescherming van soorten die in annex IV van deze Richtlijn zijn genoemd. Al deze HR-soorten zijn opgenomen in Tabel 3.

De Ffwet bevat ook een implementatie van de bepalingen uit artikel 5 van de Vogelrichtlijn (VR) ter bescherming van alle natuurlijk in het wild levende vogelsoorten op het Europees grondgebied. Alle soorten die vallen onder de Vogelrichtlijn zijn ook beschermd onder de Ffwet.

Daarnaast beschermt de Ffwet ook een groot aantal nationale soorten, onder andere op grond van het voorkomen op Rode Lijsten. Deze soorten zijn, afhankelijk van hun mate van bedreiging en benodigde bescherming, opgenomen in Tabel 1, Tabel 2 of Tabel 3.

De bescherming van alle soorten (Tabel 1, 2 of 3) is in de Ffwet via verbodsbepalingen (artikel 8 t/m 12 Ffwet) vastgelegd. De verbodsbepalingen komen neer op:

- Artikel 8: Verbod op plukken, uitsteken, beschadigen of verwijderen van beschermde planten.
- Artikel 9: Verbod op opsporen, vangen, bemachtigen, doden, verwonden van beschermde dieren.
- Artikel 10: Verbod op opzettelijk verontrusten van beschermde dieren.
- Artikel 11: Verbod op wegnemen, verstoren, aantasten van verblijf- en voortplantingsplaatsen beschermde dieren.
- Artikel 12: Verbod op zoeken, rapen, beschadigen, vernielen of uit nesten nemen van eieren.

Overtreding van de verbodsbepalingen is alleen mogelijk indien men een ontheffing of vrijstelling kan verkrijgen. Een ontheffing is een besluit waarbij in een individueel geval een uitzondering op een wettelijk verbod wordt gemaakt. Een vrijstelling is een algemeen geldende uitzondering op een wettelijk verbod voor een bepaalde categorie van gevallen.

Aan het verkrijgen van een ontheffing of vrijstelling zijn voorwaarden verbonden (Dienst Regelingen, z.j.). De mogelijkheden voor het verkrijgen hiervoor zijn afhankelijk van de beschermingscategorie van de soort en de activiteit die leidt tot het overtreden van de verbodsbepalingen. Een ontheffing van de verboden kan onder verschillende voorwaarden worden verleend, namelijk via een zogenaamde 'lichte' toets en een 'uitgebreide' toets (LNV, z.j. Brochure 'Buiten aan het werk?').

- De lichte toets, voor Tabel 1- en 2-soorten, houdt in dat werkzaamheden het voortbestaan van de soort niet in gevaar mogen brengen (Ffwet art. 75 lid 5).
- De uitgebreide toets, voor Tabel 3-soorten, houdt in dat werkzaamheden het voortbestaan van de soort niet in gevaar mogen brengen, waarbij de activiteit past binnen een van de belangen genoemd in de Ffwet en er geen alternatief is voor dit belang (Ffwet art. 75 lid 6). De belangen zijn:
 - de bescherming van flora en fauna;
 - de volksgezondheid of openbare veiligheid;

-
- dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en voor het milieu wezenlijk gunstige effecten;
 - de uitvoering van werkzaamheden in het kader van ruimtelijke inrichting of ontwikkeling.

Het laatste belang, ruimtelijke inrichting of ontwikkeling, is geen geldig belang voor Habitatrictlijnsoorten uit Tabel 3, wel voor de andere, nationale soorten uit Tabel 3.

Voor vogels geldt dat een ontheffing alleen verkregen kan worden op grond van de volgende belangen:

- de bescherming van flora en fauna;
- de veiligheid van het luchtverkeer;
- de volksgezondheid of openbare veiligheid.

2.2 Flora- en faunawet en gedragscodes

De strenge belangenafweging voor Vogel- en Habitatrictlijnsoorten (VHR-soorten), zoals genoemd in de vorige paragraaf, leidde ertoe dat sectoren, zoals de bosbouwsector, onvoldoende mogelijkheden hadden om bestaande activiteiten uit te oefenen in het kader van beheer, gebruik, onderhoud en ruimtelijke inrichting en ontwikkeling. Daarom is een wijziging ingevoerd voor de Ffwet, het zogenaamde Vrijstellingsbesluit. Hierin zijn de mogelijkheden verruimd om ontheffing of vrijstelling te verlenen van verbodsbepalingen, specifiek in relatie tot VHR-soorten.

Om te voorkomen dat bij veelvoorkomende activiteiten, zoals bestendig beheer en onderhoud in bossen, telkens voor elke activiteit een ontheffing moet worden aangevraagd, is het instrument gedragscodes geïntroduceerd. Dit is vastgelegd in het Besluit wijziging artikel 75 van 10 september 2004 en nader uitgewerkt in het Besluit vrijstelling beschermde dier- en plantensoorten. In artikel 16b van dit besluit kan via gedragscodes voor een groot aantal soorten, in combinatie met bepaalde belangen, een vrijstelling van de Ffwet verkregen worden. De belangen zijn:

- de uitvoering van werkzaamheden in het kader van bestendig beheer of onderhoud van vaarwegen, watergangen, waterkeringen, oevers, vliegvelden, wegen, spoorwegen en bermen en in het kader van natuurbeheer;
- de uitvoering van werkzaamheden in het kader van bestendig beheer of onderhoud in de landbouw en de bosbouw;
- bestendig gebruik;
- de uitvoering van werkzaamheden in het kader van ruimtelijke ontwikkeling en inrichting.

Voor soorten van Tabel 3 (o.a. HR Bijlage IV-soorten) gelden deze belangen echter niet (Vrijstellingsbesluit art 16b lid 4) en is altijd een ontheffing nodig. Voor vogels geldt overigens dat de beste oplossing is om dergelijke handelingen buiten het broedseizoen uit te voeren, waardoor de werkzaamheden niet leiden tot het overtreden van de verbodsbepalingen. Van een aantal vogelsoorten zijn echter de nesten jaarrond beschermd. Voor die soorten geldt artikel 11 van de Ffwet het hele jaar door. Als hulpmiddel hiervoor is een lijst met informatie over jaarrond beschermde vogelnesten (DR, z.j. B).

Gedragscodes zijn overigens niet van toepassing op artikel 10 van de Ffwet, dus kunnen zij niet leiden tot vrijstelling van het opzettelijk verontrusten van soorten (Vrijstellingsbesluit art 16b lid 4).

Een gedragscode wordt conform artikel 16c van het besluit slechts goedgekeurd indien hierin een wijze van uitvoering van werkzaamheden is beschreven, waarmee afdoende gewaarborgd is dat ten aanzien van beschermde soorten: a) geen benutting of economisch gewin plaatsvindt; b) zorgvuldig wordt gehandeld. Gedragscodes moeten worden goedgekeurd door de minister van EZ en hebben een geldigheid van vijf jaar. Criteria waarop gedragscodes door het ministerie getoetst worden, zijn (Arcadis, 2005):

- de gedragscode moet voldoende concreet zijn;
- de gedragscode moet een waarborg bevatten dat de werkzaamheden geen wezenlijke invloed hebben op beschermde soorten;

- de gedragscode moet voorzorgsmaatregelen bevatten die schade aan beschermde soorten door werkzaamheden zo veel mogelijk voorkomen.

Wil men een goedgekeurde gedragscode gebruiken, dan moet aantoonbaar conform die betreffende gedragscode gewerkt worden. Daarvoor moet elke initiatiefnemer die maatregelen treft met een beroep op een gedragscode beschikken over:

- een kopie van de gedragscode;
- actuele en door een gekwalificeerd persoon verzamelde inventarisatiegegevens van de betrokken soorten;
- een specifiek werkplan of werkprotocol waarin de te treffen maatregelen zijn vastgelegd; dit ten behoeve toezicht en handhaving.

De goedkeuring geldt voor een periode van vijf jaar. Op basis van een door de opsteller van de gedragscode zelf uit te voeren evaluatie over de doeltreffendheid en werkbaarheid van de gedragscode plus eventuele andere relevante informatie en bevindingen, neemt de minister na afloop van deze vijf jaar een besluit over verlenging dan wel aanpassing van de goedkeuring (bron: Goedkeuringsbesluit gedragscode Rijkswaterstaat). In dit besluit schrijft (toenmalig) Dienst Regelingen: 'Vanuit ecologisch perspectief is vooral de vraag relevant of de uitgevoerde maatregelen het gewenste effect hebben gehad op de beschermde soorten. Ik (de minister) raad u daarom aan om de populatie(s) van de beschermde soorten en de effectiviteit van de uitgevoerde maatregelen te laten monitoren door een deskundige.'

Samengevat: Gedragscodes bieden dus met name de mogelijkheid om bestendig beheer en onderhoud en bestendig gebruik uit te voeren met mogelijke effecten op soorten van Tabel 2 en 3 en vogels, waarbij de maatregelen uit de gedragscodes moeten waarborgen dat deze activiteiten geen wezenlijke invloed hebben op de beschermde soorten. Gedragscodes kunnen ook worden aangewend voor het reguleren van de activiteit ruimtelijke ontwikkeling en inrichting met mogelijke effecten op Tabel 2-soorten. Als er geen beroep kan worden gedaan op een geldige gedragscode, is een ontheffing met lichte/uitgebreide toets nodig (Tabel 2.1).

Tabel 2.1

Toepassing van de gedragscode bij combinaties van handelingen en betrokkenheid van beschermingscategorieën volgens de Ffwet.

	Bestendig beheer en onderhoud	Bestendig gebruik	Ruimtelijke ontwikkeling en inrichting
Niet-beschermde soorten	zorgplicht	zorgplicht	zorgplicht
Tabel 1-soorten	vrijstelling met zorgplicht	vrijstelling met zorgplicht	vrijstelling met zorgplicht
Tabel 2-soorten	gedragscode/ ontheffing met lichte toets	gedragscode/ ontheffing met lichte toets	gedragscode/ ontheffing met lichte toets
Tabel 3-soorten	gedragscode/ ontheffing met uitgebreide toets	gedragscode/ ontheffing met uitgebreide toets	ontheffing met uitgebreide toets
Soorten Vogelrichtlijn	gedragscode/ ontheffing met uitgebreide toets	gedragscode/ ontheffing met uitgebreide toets	ontheffing met uitgebreide toets

2.3 Gedragscode bosbeheer

Door het Bosschap en Vogelbescherming Nederland is in 2005 een van de eerste gedragscodes opgesteld, de Gedragscode zorgvuldig bosbeheer 2005-2010 (Vogelbescherming Nederland en Bosschap, 2005). Er heeft, ter herziening en verlenging van de gedragscode, in 2009-2010 een evaluatie van de Gedragscode zorgvuldig bosbeheer 2005-2010 plaatsgevonden door een door het Bosschap zelf ingestelde werkgroep, bestaande uit diverse vertegenwoordigers, waaronder NM, SBB,

de Unie van Bosgroepen en het ministerie van LNV (Bosschap, 2009). Onderdeel van deze evaluatie was o.a. een 'nalevingsmeting' door de toenmalige Algemene Inspectie Diens (AID) (DR, 2009) en een Evaluatie toepassingen Gedragscode Zorgvuldig Bosbeheer met betrekking tot broedvogels door SOVON (Van de Bremer en Van Kleunen, 2009).

Op grond van de evaluatie is een aangepaste gedragscode Bosbeheer opgesteld (Bosschap, z.j.) Deze is op 17 december 2010 goedgekeurd door de staatssecretaris en is vijf jaar geldig na definitieve goedkeuring, dus tot 17 december 2015.

Tegen het goedkeuringsbesluit is beroep ingesteld door een aantal organisaties. Dit heeft geleid tot een aangepast goedkeuringsbesluit van 1 november 2012 en een aangepaste Gedragscode Bosbeheer inclusief aanvullingen naar aanleiding van de tussenuitspraak van 23 augustus 2012. De belangrijkste aanpassingen zijn (Tubbing, 2013):

- De checklist bij de gedragscode moet twee jaar bewaard blijven (bewaarplicht in plaats van advies).
- Er moeten expliciete maatregelen worden genomen ter bescherming van broedgevallen buiten de periode van 15 maart tot 15 juli.
- De bomen rondom alle nestbomen moeten blijven staan (niet alleen bij bijzondere nestbomen).

De Gedragscode Bosbeheer geldt voor het uitvoeren van regulier bosbeheer ofwel bestendig beheer en onderhoud en richt zich op soorten die in het bos voorkomen, met name die soorten waarvan de duurzame instandhouding¹ van de populaties mogelijk beïnvloed kan worden door de uitvoering van boswerkzaamheden (Gedragscode Bosbeheer pag. 6). De gedragscode beschrijft maatregelen inzake tijdelijke werkstop, maatregelen tijdens de voorbereiding van werkzaamheden, maatregelen tijdens de uitvoering van werkzaamheden en overige maatregelen.

Om te werken volgens een gedragscode moeten de aanwezige soorten en te nemen maatregelen worden vastgelegd in een werkprotocol. Het werkprotocol moet immers leiden tot maatwerk in het licht van de mogelijke maatregelen uit een gedragscode. Daartoe bevat de Gedragscode Bosbeheer een 'Checklist bosbeheer'. Volgens deze checklist moet in ieder geval:

- een kaart aanwezig zijn van het werkgebied met te beschermen elementen;
- een omschrijving van de uit te voeren werkzaamheden;
- een lijst welke elementen en broedgevallen van vogels in het veld gemarkeerd zijn;
- afspraken tussen beheerder en aannemer²;
- eventueel: opstellen afwijkingsrapport.

Reikwijdte uitvoering boswerkzaamheden en de gedragscode

Zoals al boven vermeld, geldt de Gedragscode Bosbeheer alleen voor het uitvoeren van regulier bosbeheer: 'Dit betreft ingrepen die met een zekere regelmaat plaatsvinden, waarbij de leefomgeving dusdanig constant blijft dat de in het bos voorkomende soorten zich daar kunnen handhaven. Hierbij wordt in de eerste plaats gedacht aan het vellen en uitslepen van bomen. Ook hakhoutbeheer valt hieronder. Maar ook andere reguliere boswerkzaamheden die eventueel schade zouden kunnen toebrengen aan flora en fauna kunnen worden uitgevoerd met toepassing van deze gedragscode. Wanneer sprake is van kaalkap die is gericht op omvorming naar een andere functie ('ruimtelijke ontwikkeling') kan deze gedragscode dus niet worden toegepast en is in beginsel een ontheffing nodig.'

¹ Waar de wetgeving en artikel 75 Ffwet melden dat een vrijstelling of ontheffing slechts kan worden verleend indien geen afbreuk wordt gedaan aan een 'gunstige staat van instandhouding van de soort', hebben ecologen het vaak over een duurzame instandhouding van de soort. Dit kan als synoniem worden beschouwd. In de 'Aangepaste beoordeling ontheffing ruimtelijke ingrepen' (Dienst Regelingen z.j.) is vermeld dat de gunstige staat van instandhouding van soorten uit Bijlage IV van de Habitatrichtlijn lokaal beoordeeld moet worden. Voor de overige soorten is de landelijke populatie van belang.

² Mond. Meded. Rino Jans: Uit oogpunt van efficiëntie is ervoor gekozen om alle afspraken in het werkprotocol vast te leggen, dus ook afspraken die NIET met de GC te maken hebben.

De gedragscode vermeldt ook een aantal werkzaamheden waarvoor de maatregelen uit de gedragscode níet hoeven worden toegepast en het hele jaar door kunnen worden uitgevoerd, omdat zij 'evident niet leiden tot overtreding van de verbodsbepalingen uit de Flora- en faunawet'. Daarbij gaat het om inventarisatiewerkzaamheden, bleswerkzaamheden, wegonderhoud, aanbrengen bebording etc., het transporteren van hout en het handmatig uittrekken van invasieve uitheemse soorten³.

De AID constateerde dat bij de (voormalige) Gedragscode Zorgvuldig bosbeheer (intussen vervangen door de nieuwe Gedragscode Bosbeheer) niet duidelijk is welke werkzaamheden onder de code vallen en welke niet (Evaluatie Nalevingsmeting Gedragscode zorgvuldig bosbeheer 2009). Werkzaamheden zijn divers en lang niet altijd uitputtend beschreven. Zo wordt gesproken over 'reguliere boswerkzaamheden' waarbij enkele voorbeelden van werkzaamheden worden beschreven, ofwel: alle activiteiten van regulier beheer en onderhoud worden beschreven, maar niet die van bestendig gebruik, terwijl de gedragscode op beide belangen van toepassing was.

Het niet uitputtend beschrijven van werkzaamheden is een bewuste keuze van de opstellers van de gedragscode (mond. meded. Rino Jans): bij een gedetailleerde uitwerking van werkzaamheden is de kans groot dat er of onbedoeld toch maatregelen over het hoofd worden gezien, of maatregelen net afwijken van de beschrijving, waardoor mogelijk in strijd met de gedragscode zou worden gewerkt.

Reikwijdte beschermde soorten en de gedragscode

In de Gedragscode Bosbeheer worden alleen in de checklist de beschermde soorten en/of elementen genoemd waarmee rekening moet worden gehouden bij het uitvoeren van werkzaamheden. Daarbij gaat het om de volgende elementen: bijzondere nestbomen, holenbomen, dassenburchten, mierenhopen, jeneverbesbomen. De lijst met soorten bevat 14 vogels van de Rode Lijst en 10 broedvogels van de Vogelrichtlijn Bijlage 1.

Een specifieke soortenlijst, met vermelding naar Tabel 2- en 3-soorten en vogelsoorten ontbreekt. Ook is bij de vogels niet aangegeven of het om soorten met een jaarrond beschermd nest gaat. Overige belangrijke soortgroepen in bossen, zoals vleermuizen, die alle beschermd zijn onder de Habitatrichtlijn Bijlage IV of bosplanten, ontbreken geheel, terwijl zij even goed beschermd moeten worden. Voor met name planten lijken maatregelen in de gedragscode te ontbreken. De bescherming van vleermuizen komt alleen terug in maatregel 17, waarin gesteld wordt dat bomen waarvan bekend is dat ze dienen als vaste rust- of verblijfplaats ontzien moeten worden.

Volgens een verklaring van de Unie van Bosgroepen vindt het ontbreken van een specifieke soortenlijst zijn oorsprong in de basisgedachte achter de gedragscode dat niet de soort, maar 'zijn woning' wordt beschermd. Dit is verwoord in het zich onthouden van werkzaamheden in loofbos en gemengd bos gedurende het broedseizoen. Daarbuiten acht men het verlies van de niet zwaar beschermde soorten acceptabel. In naaldbos en populierenbos kunnen dus wel zomervellingen plaatsvinden, maar worden geen boswerkzaamheden uitgevoerd in een vak/afdeling als daar een broedgeval van vogelsoort beschermd onder Bijlage 1 van de Vogelrichtlijn of de Rode Lijst Vogels is vastgesteld. Ook zorgt de gedragscode voor het ontzien van werkzaamheden bij holenbomen en dus de bescherming van vleermuizen en marters (mond. meded. Rino Jans).

³ In deze gevallen kan wel sprake zijn van overtreding van artikel 10, opzettelijke verstoring van soorten, indien deze werkzaamheden bijvoorbeeld plaatsvinden in de directe nabijheid van een roofvogelnest tijdens de broedperiode of een dassenburcht. Een gedragscode biedt echter geen mogelijkheid tot vrijstelling van art. 10 Ffwet. Bovendien wordt volgens jurisprudentie niet iedere handeling die tot gevolg heeft dat een beschermde diersoort zich moet aanpassen aan de veranderde omgeving opgevat als een opzettelijke verontrusting.

3 Regeldruk bij het toepassen van de Gedragscode Bosbeheer

Veel bij de Bosgroepen aangesloten (particuliere) boseigenaren geven aan de uitvoeringskosten, die samenhangen met het voldoen aan de Gedragscode Bosbeheer, als belemmerend te ervaren. De samenhangende werkzaamheden, zoals het inventariseren van soorten voorafgaand aan het uitvoeren van beheer en onderhoud, het opstellen van een werkprotocol en het afzetten in het veld van te beschermen elementen, zou eigenaren voor (hoge) meerkosten plaatsen.

Bovendien worden de met de gedragscode samenhangende werkzaamheden niet als zinvol ervaren, omdat deze niet zouden leiden tot een beter behoud van de populaties van beschermde soorten. Van den Bremen en Van Kleunen (2009) concluderen bij de evaluatie van de vorige Gedragscode Zorgvuldig Bosbeheer dat het lastig te beoordelen is of vellingswerkzaamheden effect hebben op het populatieniveau van vogelsoorten. De directe gevolgen voor het broedsucces van aanwezige broedvogels kunnen groot zijn. De effectiviteit van de gedragscode vormt evenwel geen onderdeel van het onderliggend rapport, al is dit natuurlijk een zeer belangrijke vraag in het licht van de geest van de Ffwet⁴. Zie hiervoor bijvoorbeeld ook het rapport van Van Veen *et al.* (2011).

Om zicht te krijgen op deze meerkosten en samenhangende regeldruk, zou een semi-kwantitatieve analyse plaatsvinden van de werkoffertes van Bosgroepen voor boseigenaren. Dergelijke offertes van leden/boseigenaren zijn aanwezig bij de Bosgroepen. Het bleek echter binnen het project niet mogelijk om de benodigde data uit de administratie te filteren. Daarom vindt in dit hoofdstuk een kwalitatieve beschrijving plaats van de werkzaamheden, gekoppeld aan een korte literatuurstudie.

3.1 Werkzaamheden boseigenaar bij bestendig beheer en onderhoud

Bij de kwalitatieve beschrijving gaan we uit van bestendig beheer en onderhoud, waarbij sprake is van de aanwezigheid van beschermde soorten. Daarom zal men ofwel moeten werken volgens de gedragscode, ofwel voor elke aparte handeling in het kader van bestendig beheer en onderhoud een ontheffing moeten aanvragen. In deze paragraaf wordt aangegeven wat de te nemen stappen in elk proces zijn voor de boseigenaar en welke kosten dit naar verwachting met zich meebrengt.

3.1.1 Werkzaamheden uitvoeren via een ontheffing Flora- en faunawet

Als een boseigenaar niet werkt volgens de Gedragscode Bosbeheer en volgens deze geen werkprotocol/checklist opstelt voor het uitvoeren van reguliere boswerkzaamheden, is men (uitgaande van de aanwezigheid van Tabel 2 en/of 3 soorten in het gebied) verplicht om bij verwachte overtreding van de verbodsbepalingen een ontheffing aan te vragen. Bij het proces van aanvraag ontheffing artikel 75C moeten de volgende stappen worden doorlopen (<https://mijn.rvo.nl/flora-en-faunawet-bij-buitenwerkzaamheden>):

1. Invullen aanvraagformulier (m.i.v. sept. 2014 alleen nog maar digitaal mogelijk);
2. Opstellen projectplan met onder meer:
 - a. ecologische gebiedsinventarisatie;
 - b. effectstudie;

⁴ De Flora- en faunawet is bedoeld om soorten te beschermen, niet individuele planten of dieren. De verboden van de Ffwet zien echter toe op individuen van beschermde soorten en niet op populaties. Het aantal exemplaren van een beschermde inheemse soort dat in een bepaald geval wordt verstoord, is voor de vaststelling van de overtreding van het verbod op verstoring niet relevant, ook niet indien er geen afbreuk wordt gedaan aan de staat van instandhouding van de soort. Jurisprudentie maakt duidelijk dat de vraag of de verbodsbepalingen worden overtreden op individu-niveau plaatsvindt, maar de vraag of een ontheffing verleend kan worden afgewogen wordt tegen de effecten op populatieniveau.

-
- c. beschrijving mitigerende maatregelen;
 - d. beschrijving compenserende maatregelen.
3. Uitvoeren projectplan op grond van voorschriften ontheffing:
- a. in veel/sommige gevallen vereist de ontheffing het opstellen van een ecologisch werkprotocol met daarin de voorschriften van de ontheffing;
 - b. in sommige gevallen vereist de ontheffing ook voorschriften voor monitoring;
 - c. nemen van benodigde mitigerende/compenserende maatregelen.

In het kader van het wetsvoorstel Natuurbescherming is in 2011 door SIRA-consulting onderzoek verricht naar de wijze waarop de regeldruk verandert onder het wetsvoorstel. Omdat het wetsvoorstel in de tussentijd flink is veranderd, zijn de conclusies over verandering in de regeldruk niet meer geldig. Wel biedt dit rapport zicht op de waarschijnlijke kosten die de huidige ontheffingsaanvraag met zich meebrengt. Het rapport gaat uit van de volgende getallen:

- aanvraag ontheffing: 5 uur door medewerker met uurtarief van € 45 = € 225. Daarnaast zijn de kosten voor een ontheffing vanuit het belang bestendig beheer en onderhoud € 300;
- inventarisatie/quickscan soorten = € 2000. Meestal uitbesteding aan derden;
- projectplan incl. effectstudie = € 10.000. Uitbesteding aan derden.

Dit betekent dat de gemiddelde kosten voor een aanvraag ontheffing op € 12.525 uitkomen. Daarnaast moet de boseigenaar er ook rekening mee houden dat afhandeling van een aanvraag 16 weken kost.

3.1.2 Werkzaamheden uitvoeren via de Gedragscode Bosbeheer

De stappen die volgen uit de werkwijze volgens de Gedragscode Bosbeheer, zijn opgesteld door de Unie van Bosgroepen:

1. Voorbereidende werkzaamheden. Maken papieren terreinkaart op basis van GIS-werkzaamheden.
 2. Inventarisatie soorten. Tijdens het blessen worden vaste nest- en verblijfplaatsen, holtebomen, dassenburchten etc. geïnventariseerd en vastgelegd op de papieren kaart.
 3. Verwerken gegevens veldinventarisatie. Opnemen van gegevens in het GIS-bestand en maken nieuwe kaart.
 4. Markeren te beschermen elementen. Wanneer er tijdens het blessen te beschermen nest- en verblijfplaatsen etc. zijn aangetroffen, dan worden deze voor aanvang van de werkzaamheden in het terrein gemarkeerd met afzetlint. Idem voor broedgevallen in geval van zomervellingen in ongemengd naald-populierenbos.
 5. Opstellen werkprotocol = invullen checklist bosbeheer. Administratie voor invullen checklist.
 6. Instrueren aannemer/uitvoerder. Bij aanvang van de werkzaamheden wordt aan de aannemer een toelichting op de kaart gegeven, inclusief instructies hoe om te gaan met gemarkeerde elementen en het aantreffen van nest- en verblijfplaatsen die bij het inventariseren zijn gemist. Hiertoe moet de boseigenaar de checklist bosbeheer door de aannemer laten ondertekenen.
- Stap 1, 2 en 6 zijn stappen die ook zonder het toepassen van de maatregelen uit de gedragscode worden genomen en zij leiden dus niet tot meerkosten.
 - Stap 3 kost gemiddeld 0,5-1 uur à € 82 per uur = € 82.
 - Stap 4 is ook een extra werkgang voor het voldoen aan de gedragscode waarvoor men gemiddeld 4-8 uur rekent à € 82 per uur voor een werkblok (max. 30 ha) plus kosten afzetlint. In bijzondere gevallen kost dit aanzienlijk meer tijd, bijvoorbeeld bij grote dassenburchten, bij veel ondergroei etc. Aanne: 8 uur à € 82 = € 656.
 - Stap 5 is geheel toe te rekenen aan de Ffwet en kost ca. 0.5- 1 uur à € 82 per uur.

Uitgaande van de maximale bedragen komt het voldoen aan de vereisten van de gedragscode neer op € 902.

3.1.3 Vergelijk van kosten ontheffing en gedragscode Flora- en faunawet

Uit bovenstaande blijkt dat het uitvoeren van werkzaamheden via een ontheffing minimaal € 12.525 kost en via een gedragscode € 902. Ook als de uitkomst van een inventarisatie bij de ontheffing is dat er geen ontheffing nodig is (hetgeen men van tevoren meestal niet kan weten), bedragen de kosten alsnog € 2000 voor een quickscan.

De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat het toepassen van de Gedragscode Bosbeheer de kosten, en dus ook regeldruk, voor een boseigenaar flink verlaagt. Het toepassen van de gedragscode leidt ertoe dat geen effectstudie hoeft te worden uitgevoerd, er geen kosten zijn voor een mogelijke aanvraag en er geen termijn nodig is tussen het indienen van de aanvraag en het uitvoeren van de werkzaamheden. In die zin is het toepassen van de gedragscode goedkoper en leidt het tot een snellere werktijd.

Overigens ervaren particuliere boseigenaren deze mindere kosten niet als een lastenverlichting, omdat zij de meerkosten van het werken met de gedragscode afzetten tegen de opbrengst van een houtoogst (mond. meded. Rino Jans). Als voorbeeld vergelijkt Jans de kosten van € 900 voor het voldoen aan de gedragscode, bij een dunning van 20 ha, die zo'n € 18.000 opbrengt. De kosten voor het uitvoeren van de gedragscode zijn in dit geval 5% en substantieel voor een boseigenaar.

3.1.4 Draagvlak toepassen Gedragscode Bosbeheer

De aanleiding voor dit project zijn de geluiden die de Unie van Bosgroepen bereiken, dat bosbeheerders toepassing van de gedragscode als een verzwaring van de regeldruk zien.

Een mogelijke verklaring voor deze indruk ligt in het feit dat voor het in werking treden van de Gedragscode Bosbeheer bosbeheerders in de meeste gevallen geen aparte ontheffing aanvroegen. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld projectontwikkelaars, die hiertoe de Gedragscode voor Bouw- en Ontwikkelsector hebben opgesteld. Hierdoor zien beheerders de uitvoering van de gedragscode eerder als een verzwaring dan als een verlichting. Bovendien beschouwen bosbeheerders de aanwezigheid van beschermde soorten als een resultaat van hun goed beheer, waarvoor zij nu extra inspanningen moeten verrichten.

Naar het draagvlak van bosbeheerders is in 2009 onderzoek verricht door Van den Briel en De Bruin en in 2014 door studenten van de WUR via Ecolink.

Het onderzoek van Van den Briel en De Bruin is uitgevoerd naar aanleiding van de evaluatie van de Gedragscode Zorgvuldig bosbeheer en vond plaats onder eigenaren, aannemers, soorten-beschermende organisaties en handhavers. In deze paragraaf gaan we in op de resultaten onder 34 eigenaren die de enquête retourneerden (respons van 84%) en citeren we uit het bovenstaand onderzoek.

Boseigenaren zijn positief over de gedragscode, 85% vindt hem duidelijk genoeg om mee te werken en vindt dat het gebruik ervan moet worden voortgezet, ook al zijn er verbeteringen mogelijk. Van den Briel en De Bruin noemen als voorbeelden voor verbeteringen: het geven van praktische tips over het gebruik van de code; het certificeren van de inventariseerder; het aansluiten bij de Gedragscode Natuurbeheer; meer aandacht voor soortgroepen die nu onderbelicht zijn.

Boseigenaren zijn in overgrote meerderheid (78%) van mening dat de kosten geen knelpunt vormen voor de correcte naleving van de code. Ook zijn zij van mening dat de naleving geen knelpunt vormt voor de bedrijfsvoering (69%). Praktische knelpunten die verbeterd kunnen worden zijn:

- Meer/betere definitie tussen regulier beheer en bestendig beheer. Er is verschil in definities in de brochure van het Bosschap en de LNV-brochure Buiten aan het werk.*
- Bij calamiteiten en zorgplicht vanuit veiligheid is de code niet realistisch en werkbaar. Ook bij kleinschalige houtoogst en incidenteel noodzakelijke werkzaamheden is de code niet praktisch.*

- De inventarisaties in het broedseizoen zijn een knelpunt, omdat er in verband met de korte planning en uitvoer van werkzaamheden, geen ruimte is voor een volledige inventarisatie van broedvogels.

In 2009 is in het kader van de evaluatie van de Gedragscode Zorgvuldig bosbeheer door de AID ook een controle op de naleving van de code uitgevoerd. Uit deze controles bij de bosbouwsector blijkt dat 13 van de 25 gecontroleerden geen boswerkzaamheden uitvoerden. Bij de overige 12 uitvoerenden maakten 2 niet en 10 wel gebruik van de gedragscode. Van deze 10 bedrijven leefden er 3 de gedragscode niet op alle punten na. In al deze 5 gevallen waarin sprake was van afwijkingen, is geen bestuurlijke handhaving ingezet door DR.

In 2014 is in opdracht van onderzoeks- en adviesbureau Regelink Ecologie & Landschap een onderzoek verricht onder natuurbeheerders naar de praktijk van de Ffwet en gedragscodes (Ecolink, 2014). Zij hielden 10 diepte-interviews met o.a. één vertegenwoordiger van de Bosgroepen en 46 telefonische interviews met o.a. 4 medewerkers van de Bosgroepen. Hieruit bleek dat alle beheerders de Ffwet en gedragscode als standaardonderdeel van hun werk beschouwen, maar wel regelmatig tegen knelpunten aanlopen. Voor 40% van de beheerders is Ffwet te strikt, te theoretisch en onwerkbaar. De meeste problemen in de praktijk komen voort uit de omgang met holenbomen (met name in relatie tot veiligheid van bezoekers), kwetsbare periodes en de soortgroepen das, vleermuizen en roofvogels. Ook zijn er problemen met zomervellingen: bij sommige organisaties die houtproductie als doel hebben, vinden regelmatig zomervellingen in het broedseizoen plaats. Ten slotte wordt er weinig rekening gehouden met nest-indicerend gedrag, waardoor niet alle broedgevallen worden vastgesteld. Dit laatste punt kwam ook duidelijk naar voren in de evaluatie in 2009.

De bosgroepen zelf zien in vergelijking met SBB, NM en de Landschappen relatief minder knelpunten in toepassing van de Ffwet en gedragscode. Bij bosgroepen gaf 60% aan regelmatig (> 1x per jaar) gecontroleerd te worden (dit is relatief veel in vergelijking met SBB, NM en Landschappen).

Hierbij past een opmerking over een vergelijk tussen bestendig beheer in de bosbouw en in de landbouw. In het Vrijstellingsbesluit uit 2004 werden werkzaamheden in het kader van bestendig beheer of onderhoud in de landbouw en bosbouw samen genoemd. In principe wijken beide vormen van bestendig beheer ook niet van elkaar af. Toch is er geen gedragscode voor bestendig beheer en gebruik in de landbouw, laat staan dat agrariërs bij de jaarlijkse bewerking van hun land een ontheffing aanvragen voor artikel 11 van de Ffwet. De trefkans van de aanwezigheid van vaste rust- en verblijfplaatsen op landbouwgrond is weliswaar kleiner dan op bosgrond, maar zeker niet nul: denk aan de aanwezigheid van nesten van weidevogels en akkervogels. De handhaving op het overtreden van de verbodsbepalingen bij agrariërs is gering, maar vindt soms wel plaats⁵.

⁵ Boer mag land niet bemesten zonder controle op nesten. Een boer uit de Friese gemeente Súdwest-Fryslân werd door een buitengewoon opsporingsambtenaar gesommeerd te stoppen met het bemesten van zijn land, nadat duidelijk was geworden dat hij het perceel van tevoren niet op aanwezigheid van nesten van weidevogels had gecontroleerd. Daarmee overtrad de boer de regels van de Flora- en faunawet. Volgens de politie zijn er veel boeren die in het voorjaar hun mest uitrijden zonder dat er is geïnventariseerd of er ook nesten van broedvogels op het land aanwezig zijn. Bron: Leeuwarder Courant, 28/03/14.

4 Toekomstige ontwikkelingen rond het wetsvoorstel Natuurbescherming

De nieuwe wet Natuurbescherming wordt een bundeling van de huidige Flora- en faunawet, Natuurbeschermingswet en Boswet. Het wetsvoorstel ligt thans voor bij de Tweede Kamer in de vorm van het ingediende wetsvoorstel natuurbescherming van 17 augustus 2012 en de ingediende Nota van Wijzigingen van 18 juni 2014. De wet zal naar verwachting medio 2015 in werking treden.

4.1 Veranderingen in de artikelen van de Boswet

Hoofdstuk 4, Houtopstanden, Hout en Houtproducten uit het nieuwe wetsvoorstel, bevat de oude artikelen van de Boswet. In principe is het in het wetsvoorstel neergelegde kader een voortzetting van het bestaande instrumentarium. Wel is er in het wetsvoorstel naar gestreefd om tot een grotere werkbaarheid van de regeling voor de bescherming van houtopstanden in samenhang met de regels voor gebiedsbescherming en de soortenbescherming te komen. Uit de artikelen en de Memorie van Toelichting daarop blijkt dat sprake is van enkele (belangrijke) veranderingen ten opzichte van de huidige Boswet-artikelen.

Kapmelding bij provincie in plaats van rijk

De uitvoeringstaken bij de meldingsplicht (art. 4.2) en herbeplantingsplicht (art. 4.3) en de mogelijkheid tot het opleggen van een kapverbod (art. 4.2 lid 3) gaan over van het rijk naar de provincie. Een uitzondering hierop vormen terreinen die vallen onder het beheer van het rijk, exclusief de terreinen van SBB. Dus voor kap op SBB-terreinen dient men een melding te doen bij de provincie. Dit sluit aan bij de adviestaak die provincies al hebben bij de uitvoering van de huidige Boswet en de nieuwe taken van de provincie in het kader van het Natuurpact en het wetsvoorstel ten aanzien van soortbescherming.

Vrijstelling houtkap bij natuurontwikkeling

Houtkap ten behoeve van natuurontwikkeling of compensatie wordt vrijgesteld van de meldings- en herplantplicht (art. 4.4 lid 1a). De Memorie van toelichting stelt: 'Een te strikte toepassing van de herplantplicht kan in bijvoorbeeld Natura 2000-gebieden (waarvan 1/3 uit bos bestaat) natuurbehoud en -ontwikkeling afremmen. Daarom wordt met dit artikel voorzien in een generieke uitzondering op de herplantplicht. Deze uitzondering geldt voor alle beheerders van natuurterreinen.'

Gedragscode voor vellingen

Er komt de mogelijkheid tot het opstellen van een gedragscode voor vellingen (art. 4.4 lid 1d). Hiermee wordt voorkomen dat organisaties die regelmatig houtopstanden vellen, telkens opnieuw een individuele ontheffing van de herplantplicht moeten aanvragen. De Memorie van Toelichting vermeldt hierover: 'De vereisten voor goedkeuring borgen onder meer dat geen afbreuk wordt gedaan aan bijzondere natuur- of landschapswaarden en dat herbeplanting op bosbouwkundig verantwoorde wijze plaatsvindt. De herbeplanting hoeft niet plaats te vinden op de grond waarop de gevelde houtopstand zich bevond, maar de grond waarop wordt herbeplant moet wel ten minste een gelijke oppervlakte en dezelfde kwaliteit hebben als de grond waarop de gevelde houtopstand zich bevond.' Een dergelijke gedragscode biedt ook de mogelijkheid voor zogenaamd 'wandeland bos', waarmee een beheerder op de ene plaats kan vellen en op een andere plaats bos kan laten ontstaan. Hiervoor is nu ook nog een ontheffing van de herplantplicht onder de Boswet nodig.

In artikel 4.4 lid 2 staat vermeld aan welke eisen de goedkeuring van een dergelijke gedragscode moet voldoen (zie kader). De precieze invulling van begrippen, zoals boskern of 'op een bosbouwkundig verantwoorde wijze', zal na het ingaan van de wet duidelijk moeten worden via toelichtingen en/of jurisprudentie. Staand beleid is dat een

boskern een min of meer aaneengesloten houtopstand met in totaal een oppervlakte van circa 5 ha bos betreft (Memorie van Toelichting).

In de Gedragscode voor vellingen moet uiteraard ook rekening worden gehouden met de nieuwe bepalingen voor soortbescherming (zie volgende paragraaf). De Memorie van Toelichting schrijft dat de Gedragscode voor het vellen van houtopstanden deel kan uitmaken van een Gedragscode voor soorten. Overigens blijft het bevoegd gezag voor het goedkeuren van gedragscodes de minister van EZ, waarbij provincies om advies kunnen worden gevraagd.

Artikel 4.4 Een gedragscode voor vellingen

1. Artikel 4.2, eerste en derde lid, en 4.3, eerste en tweede lid, zijn niet van toepassing op:

d. het vellen van houtopstanden en herbeplanten op een wijze die is beschreven in en aantoonbaar wordt gerealiseerd overeenkomstig een door Onze Minister goedgekeurde gedragscode.

2. Een gedragscode als bedoeld in het eerste lid, onderdeel d, wordt goedgekeurd indien daarin een wijze van vellen en een wijze van herbeplanten is beschreven waarmee naar het oordeel van Onze Minister afdoende is gewaarborgd dat:

- a. geen afbreuk wordt gedaan aan bijzondere natuur- of landschapswaarden;
- b. de te vellen houtopstanden geen deel uitmaken van een boskern;
- c. herbeplanting op een bosbouwkundig verantwoorde wijze plaatsvindt;
- d. de grond waarop herbeplanting plaatsvindt ten minste dezelfde kwaliteit heeft als de grond waarop de gevelde houtopstand zich bevond, en
- e. de grond waarop de herbeplanting plaatsvindt ten minste een gelijke oppervlakte heeft als de grond waarop de gevelde houtopstand zich bevond.

4.2 Veranderingen in de artikelen van de Flora- en faunawet

Hoofdstuk 3 van de nieuwe wet Natuurbescherming gaat over soorten. In deze paragraaf wordt alleen ingegaan op veranderingen in soortbescherming en ruimtelijke ingrepen, zoals bestendig beheer en onderhoud (waaronder regulier bosbeheer valt welke activiteiten momenteel gereguleerd kunnen worden via de Gedragscode Bosbeheer) en ruimtelijke inrichting en ontwikkeling (waaronder vellingen vallen en voor welke activiteiten nu bij schadelijke effecten op beschermde soorten een ontheffing Ffwet moet worden aangevraagd). Het wetsvoorstel bevat een aantal inhoudelijke zaken die van belang zijn voor soortbescherming en de afweging of een ontheffing of vrijstelling van de verbodsbepalingen mogelijk is, en die procedureel van aard zijn (verandering in bevoegd gezag).

Lijsten te beschermen soorten

De lijsten van te bescherming soorten zijn aangepast. De nieuwe wet maakt onderscheid in vogelsoorten te beschermen onder de Vogelrichtlijn, soorten van Bijlage IV van de Habitatrichtlijn en andere (nationaal te beschermen) soorten. Deze laatste groep soorten wordt beschermd via art. 3.10. De lijst met andere soorten sluit nu beter aan op Rode Lijsten. Vooral bij de groep van vlinders, libellen, vissen en planten komen verschuivingen binnen de te beschermen soorten voor, doordat vrijwel alle ernstig bedreigde en bedreigde soorten van de Rode Lijst zijn opgenomen. Er zijn er 79 plantensoorten van de lijst afgegaan en er zijn 63 nieuwe plantensoorten bijgekomen. In beide gevallen gaat het voor een deel om karakteristieke bossoorten. Bij de vlinders zijn 14 soorten van de lijst afgevoerd en 20 nieuwe bijgekomen. De lijst van libellen is meer dan verdubbeld. De wettelijke bescherming van vier (bos)miersoorten verdwijnt.

Veranderingen in wijze van soortbescherming: verbodsbepalingen

De beschermingsbepalingen sluiten beter aan bij de tekst van de Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn. In het wetsvoorstel Wet Natuurbescherming is sprake van drie verschillende beschermingsregimes: een regime voor Vogelrichtlijnsoorten, voor Habitatrichtlijnsoorten en voor andere (nationale) soorten. Daarmee is de veelheid aan beschermingsregimes uit de Ffwet verminderd. De beschermingsbepalingen uit de Vogel- en Habitatrichtlijn zijn nu letterlijk overgenomen. Het beschermingsregime voor andere soorten sluit hier nauw bij aan, zij het dat de verbodsbepalingen voor deze andere soorten minder streng zijn:

- Voor 'andere soorten' geldt geen verbod meer bij opzettelijke verstoring van dieren. Artikel 10 van de Ffwet (het is verboden (beschermde) dieren opzettelijk te verontrusten) is nu alleen nog maar van toepassing op VHR-soorten.
- Voor VR-soorten is het verbod op soorten opzettelijk te storen alleen nog maar van toepassing indien de verstoring van wezenlijke invloed is op de staat van instandhouding van de soort.
- Voor alle soorten (VR-soorten, HR-soorten, andere soorten) geldt dat de *verstoring* van nesten, holen of andere voortplantings- of vaste rust- of verblijfplaatsen van dieren niet meer verboden is. Onder de verbodsbepalingen vallen alleen beschadiging en vernieling.

Veranderingen in wijze van afwijking van verbodsbepalingen: ontheffing

De afweging óf een ontheffing voor de categorie 'andere soorten' kan worden verkregen, wordt strenger (art 3.10 wetsvoorstel). Ten eerste moet straks bij andere (nationale) soorten, net als nu bij VHR-soorten, getoetst worden aan drie samenhangende criteria: er moet sprake zijn van een geldig belang (voor andere soorten gelden overigens wel ruimere belangen), er bestaat geen andere bevredigende oplossing voor dit belang en de ontheffing mag geen afbreuk doen aan de betrokken soort. Onder de huidige Ffwet gold voor andere soorten (te vergelijken met de Tabel 2-soorten) een lichte ontheffing, dat wil zeggen alleen toetsing aan het derde criterium en wel de vraag of de ingreep afbreuk deed aan de staat van instandhouding van de betrokken soort. Voor 'andere soorten' zijn overigens wel meer belangen mogelijk bij afwijking dan voor VHR-soorten. Ten tweede is dit derde en laatste criterium nu anders geformuleerd. In artikel 3.8 lid 5c staat nu dat een ontheffing alleen verleend kan worden als er geen afbreuk wordt gedaan aan het *streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied* in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Dit betekent dat naar de effecten op lokaal populatieniveau gekeken moet worden in plaats van naar de effecten op landelijk schaalniveau voor de soort. Hierdoor zal eerder sprake zijn van schadelijke effecten. De toevoeging van het woord 'streven' lijkt echter de mogelijkheid te bieden om deze strengere interpretatie weer af te zwakken.

Veranderingen in wijze van afwijking van verbodsbepalingen: melding en vrijstelling

De mogelijkheden voor vrijstelling van de verbodsbepalingen zijn verruimd: Artikel 3.11 biedt de mogelijkheid om bij bepaalde activiteit met mogelijke gevolgen voor de niet-VHR soorten (dus alleen de 'andere soorten') gebruik te maken van een *meldingsplicht* in plaats van een ontheffing. Bij ministeriële regeling kunnen hiervoor lijsten van soorten in combinatie met categorieën van handelingen worden opgesteld, welke handelingen vervolgens via een melding aan Gedeputeerde Staten kunnen worden uitgevoerd. Provinciale Staten kunnen in een verordening eisen stellen waaraan deze melding moet voldoen.

Artikel 1.11 biedt de mogelijkheid tot een *programmatische aanpak*. Voor soorten kan een programmatische aanpak meerwaarde bieden, bijvoorbeeld voor de vormgeving van een actieve leefgebiedenbenadering op regionaal niveau voor bepaalde soorten waarvoor dat in het licht van de internationale verplichtingen nodig is. Een programmatische aanpak, in de vorm van een soort(en)managementplan, kan dan dienen als onderbouwing voor een generieke vrijstelling. Via de hierboven vermelde programmatische aanpak, bijvoorbeeld in de vorm van soort(en)managementplannen (SMP) op lokaal/regionaal niveau, wordt de handeling ruimtelijke inrichting of ontwikkeling

opgeschaald, waardoor sprake is van dwingende redenen van groot openbaar belang. Een SMP dat zich richt op duurzame instandhouding met voldoende mitigerende en compenserende maatregelen zou ook aangewend kunnen worden in het belang van de bescherming van de wilde flora of fauna of in het belang van de instandhouding van de natuurlijke habitats.

Artikel 3.29 gaat over het instrument *gedragscode* als vrijstelling. Een gedragscode is een (reeds bestaand) instrument waarmee vrijstelling van de verbodsbepalingen kan worden verkregen. Voor werkzaamheden die met het oog op bepaalde belangen worden verricht op basis van een door de minister goedgekeurde gedragscode geldt een vrijstelling van de onderscheiden verboden, opgenomen in paragraaf 3.1, 3.2 en 3.3 (voorgesteld artikel 3.29). Daarbij kan het gaan om handelingen in het kader bestendig beheer of onderhoud, bestendig gebruik en ruimtelijke ontwikkeling of inrichting. Gedragscodes kunnen alleen soorten vrijstellen, waarvoor aan de handelingen een geldig belang ten grondslag ligt. Zo zijn gedragscodes níet mogelijk voor VHR-soorten bij ruimtelijke ontwikkeling of inrichting. Veel gedragscodes hebben een landelijke reikwijdte, voor een bepaalde sector, zoals de gedragscode van de bosbouwsector. De vrijstelling geldt pas als de gedragscode is goedgekeurd. De goedkeuring geldt voor vijf jaar.

Ten slotte kunnen provincies als bevoegd gezag vrijstelling van de verboden regelen als bepaalde handelingen worden opgenomen in een provinciale verordening (voorgesteld art. 3.3 lid 2 en art. 3.8 lid 2).

Verandering in bevoegd gezag ontheffingsverlening

Het bevoegd gezag voor ontheffingsverlening voor VR-soorten, HR-soorten en andere beschermde soorten wordt in de regel Gedeputeerde Staten (art. 3.3 en art. 3.8). In de huidige Ffwet is dit de minister van EZ. In de praktijk worden namens de minister ontheffingen en vrijstellingen verleend door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl) met inhoudelijke ondersteuning door de Dienst Landelijk Gebied (DLG). Het goedkeuren van gedragscodes blijft ook onder het wetsvoorstel een taak van de minister (art. 3.29).

Aansluiting omgevingsvergunning

De aansluiting met de omgevingsvergunning wordt versterkt. De omgevingsvergunning is geïntroduceerd in 2009 met de invoering van de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht (WABO). Natuurvergunningen, zoals de huidige ontheffing Ffwet, maar ook de vergunning Natuurbeschermingswet, gaan verplicht aanhaken bij de omgevingsvergunning. Werkzaamheden die binnen een omgevingsvergunning vallen, zijn bijvoorbeeld bouwen en verbouwen, terrein inrichten of veranderen, maar ook kappen. In principe is het kappen van bomen gereguleerd via de Boswet. De Boswet is van toepassing op alle houtopstanden buiten de bebouwde kom Boswet. Binnen de bebouwde kom Boswet geldt de gemeentelijke kapverordening en wordt dit gereguleerd via een omgevingsvergunning. Bij bos dat valt binnen de bebouwde kom Boswet, kan een gemeente dus aanvullende regels stellen via deze vergunning en moet men bovendien rekening houden met de mogelijke effecten op beschermde soorten. Dit betekent dat als de activiteit kappen ook kan leiden tot mogelijk schadelijke effecten op beschermde plant- en/of diersoorten, de initiatiefnemer het onderdeel 'Schadelijke handelingen' in moet vullen. De gemeente moet vervolgens kunnen beoordelen of een verklaring van geen bedenkingen (vvgb) nodig is. Een vvgb komt inhoudelijk overeen met een ontheffing en wordt nu nog verleend door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) namens de minister van EZ, maar is straks een taak voor de provincie.

4.3 Gevolgen veranderingen bescherming houtopstanden en soorten

4.3.1 Gevolgen voor bestendig beheer en gebruik

De huidige Gedragscode Bosbeheer zal na het inwerking treden van de Wet Natuurbescherming aangepast moeten worden voor soorten die nieuw zijn toegevoegd. De veranderingen in soortlijsten bevatten vooral vlinders, libellen en vaatplanten. Soorten van deze groepen worden nu juist niet expliciet genoemd in deze gedragscode. Met name het ontbreken van mitigerende maatregelen voor beschermde planten, kan (opnieuw) aanleiding zijn om de gedragscode op dit punt te herzien. Anderzijds zijn mieren geen beschermde soort meer. Het ontzien van mierenhopen is vanuit wetgeving dus niet meer verplicht. Bedacht moet worden dat nog steeds de zorgplicht geldt voor *alle* soorten. De zorgplicht houdt in dat eenieder bij mogelijke schadelijke handelingen alle noodzakelijke maatregelen moet treffen die in redelijkheid van hem of haar kunnen worden verlangd om nadelige gevolgen te voorkomen. Ook dient de initiatiefnemer er bij de daadwerkelijke verrichting steeds alert te zijn op het daadwerkelijk achterwege blijven van de gevolgen. Als nadelige gevolgen niet zijn te voorkomen, moet men maatregelen treffen om deze gevolgen zo veel mogelijk te beperken of – voor zover toch schade optreedt – ongedaan te maken. Daarnaast is verstoring van ‘andere soorten’ en verstoring van voortplantings- en rustplaatsen en nesten niet meer verboden (wel beschadiging en vernieling). En voor vogels geldt dat verstoring alleen strafbaar is als het van wezenlijke invloed is op de staat van instandhouding van de soort⁶.

Al met al lijken deze veranderingen tot gevolg te hebben dat bij boswerkzaamheden minder snel sprake zal zijn van overtreding van de verbodsbepalingen, ook al blijft de zorgplicht voor deze handelingen gelden.

Ook zal in de Gedragscode Bosbeheer rekening moeten worden gehouden met de vraag hoe de effecten van de activiteiten en de te nemen maatregelen uit de code uitpakken op het niveau van de lokale populaties. Omdat nu op een kleiner schaalniveau rekening moet worden gehouden met eventuele effecten, wordt het belangrijker om de effectiviteit van de mitigerende maatregelen te monitoren en zo ecologisch te onderbouwen.

Zowel binnen als buiten de bebouwde kom Boswet kan een beroep worden gedaan op de Gedragscode Bosbeheer om te voldoen aan de soortbeschermingsbepalingen. Voor bestendig beheer en onderhoud zijn vanuit de bepalingen voor houtopstanden in de nieuwe wet, net als onder de huidige Boswet, geen inhoudelijke vereisten opgenomen.

Ten slotte komen er meer mogelijkheden voor vrijstelling van handelingen (bijvoorbeeld die vanuit de bosbouwsector). Zo kan de mogelijkheid van een melding voor ‘andere soorten’ dan wel de mogelijkheid van het vrijstellen van bepaalde handelingen in een provinciale verordening, leiden tot een vermindering van de regeldruk. Een en ander is wel afhankelijk van de vraag welke regels provincies in de verordening gaan opnemen. De mogelijkheid bestaat dat hierdoor verschillen in de vrijheid bij het toestaan van handelingen tussen provincies ontstaan.

4.3.2 Gevolgen voor vellen van houtopstanden

Voor het vellen van houtopstanden, ofwel kappen, geldt nu geen vrijstelling in de vorm van een gedragscode. Onder de huidige wetgeving moet men vanuit de Boswet een melding maken of heeft men een omgevingsvergunning van de gemeente nodig. Dit is afhankelijk van de vraag of de houtopstand buiten of binnen de bebouwde kom Boswet valt. Bovendien heeft men bij de aanwezigheid van en bij schadelijke effecten op beschermde soorten ook een ontheffing Ffwet nodig.

⁶ In de inleiding van hoofdstuk 3 is gemeld dat het lastig is te beoordelen is of vellingswerkzaamheden effect hebben op het populatieniveau van vogelsoorten.

Zowel vanuit het beschermen van houtopstanden als het beschermen van soorten zijn in het nieuwe wetsvoorstel vrijstellingen in de vorm van gedragscodes mogelijk. Een Gedragscode vellingen vanuit artikel 4.4 en een Gedragscode ruimtelijke ontwikkeling en inrichting en beschermde soorten vanuit artikel 3.29. In de praktijk kunnen waarschijnlijk beide gedragscodes in elkaar geschoven worden. Een dergelijke gedragscode kan als vrijstelling dienen zowel binnen als buiten de bebouwde kom Boswet.

Zoals volgt uit artikel 4.6 (het oude artikel 15 Boswet) is van belang of de velling binnen of buiten de bebouwde kom Boswet plaatsvindt. Buiten deze bebouwde kom geldt de Boswet en zijn provincies en gemeenten niet bevoegd om aanvullende regels te stellen. Binnen de bebouwde kom kan een gemeente wel regels stellen ten aanzien van de te vellen houtopstand en de herplantplicht via haar eigen gemeentelijke kapverordening. Zij kan geen aanvullende regels stellen ten aanzien van soort- of gebiedsbescherming, maar bijvoorbeeld wel aanvullingen vereisen op eventuele maatregelen uit gedragscodes indien deze maatregelen volgen uit de soortenbeschermingsbepalingen. Denk bijvoorbeeld aan het vereiste om ook rekening te houden met beschermde plantensoorten.

De Unie van Bosgroepen en de Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren (VBNE) voorzien in toenemende mate dat de bebouwde kom Boswet wordt opgerekt. Hierdoor valt minder bos onder de Boswet (straks de nieuwe Wet Natuurbescherming) en kunnen gemeenten zelf kap reguleren via een gemeentelijke verordening. Een aantal partijen ziet dit als een mogelijkheid voor gemeenten om grip te houden op hun buitengebied, zeker nu het Bosschap zal worden opgeheven (Duinhoven, 2014). Jans en Verbij (2014) stellen juist dat de bescherming van bos al goed geregeld is via de huidige Boswet en Ffwet (en straks de Wet Natuurbescherming) en dat gemeentelijke regelgeving in de vorm van een omgevingsvergunning bij kap niet gewenst is. Als argument voeren zij onder andere aan dat de planning van het bosbeheer lastiger wordt, omdat gemeentelijke vergunningen openstaan voor bezwaar en beroep, met bijbehorende wettelijke termijnen. Ook is de kans op verschillende invulling van de (dynamische) gemeentelijke regels aanwezig.

Het opstellen van een Gedragscode vellingen al dan niet in combinatie met een Gedragscode ruimtelijke ontwikkeling en inrichting en beschermde soorten, kan leiden tot minder administratieve lasten voor bosbeheerders. Tot nu toe moet hiervoor immers in relevante gevallen (bij overtreding verbodsbepalingen) een ontheffing Ffwet worden aangevraagd. In de jaren 2009 en 2010 ging het om resp. 70 en 119 aanvragen onder de Ffwet. Er zijn geen gegevens over het aantal aanvragen ten aanzien van kappen binnen de omgevingsvergunning, noch hoeveel hiervan betrekking heeft op beschermde soorten en een verklaring van geen bedenkingen behoeven.

Overigens wordt aan de mogelijkheid van vrijstelling van kapmelding en herplantplicht via een gedragscode, door bijvoorbeeld de Algemene Vereniging Inlands Hout geen meerwaarde toegekend (AVIH, 2014). De AVIH stelt dat met de introductie van dit instrument afbreuk wordt gedaan aan de zekerheden die de huidige Boswet biedt. Evenzeer plaatst de AVIH vraagtekens bij de vrijstelling van herplantplicht bij kap in Natura 2000-gebieden ter uitvoering van instandhoudingsmaatregelen, omdat hiermee in theorie 30% van alle bossen in Nederland wordt vrijgesteld van herplantplicht. Compensatie op een andere plek zou minimaal gewenst zijn.

Literatuur

- Algemene Vereniging Inlands Hout, 2014. Kanttekeningen bij Wet Natuurbescherming. Houten, 10 september 2014.
- Anoniem, 2009. Voortgang AID controles op Gedragscodes.
- Arcadis, 2005. Gedragscode recreatie Flora- en faunawet. Recron en Hiswa. Rapport 110502/ZF5/385/201057.
- Bosschap, 2009. Evaluatierapport. Aanpassing gedragscode zorgvuldig bosbeheer (2005-2010).
- Bosschap, z.j. Gedragscode bosbeheer, inclusief aanpassing n.a.v. uitspraak bestuursrechter.
- Dienst Regelingen, 2009. Evaluatieverslag Nalevingsmeting Gedragscode zorgvuldig bosbeheer.
- Dienst Regelingen, z.j. Aangepaste beoordeling ontheffing ruimtelijke ingrepen Flora- en faunawet.
- Dienst Regelingen, z.j. B. Aangepaste lijst jaarrond beschermde vogelnesten ontheffing Flora- en faunawet ruimtelijke ingreep.
- Duinhoven, G. van, 2014. Boswet moet worden aangepast. Maar hoe? In: Vakblad natuur bos landschap 104:30-31.
- Ecolink, 2014. Flora- en faunawet in terreinbeherende organisaties. Rapport ikv Msc opleiding studenten Wageningen UR.
- Jans, R. en E. Verbij, 2014. Reactie op: Boswet moet worden aangepast. Maar hoe? In: Vakblad natuur bos landschap 105:38.
- LNV, 2009. Evaluatie Nalevingsmeting Gedragscode Zorgvuldig Bosbeheer.
- LNV, z.j. Buiten aan het werk? Houd tijdig rekening met beschermde dieren en planten! Memorie van Toelichting bij regels ter bescherming van de natuur (Wet natuurbescherming).
- Ministerie van EZ/DR, 2012. Goedkeuringsbesluit Gedragscode Bosbeheer.
- Tubbing, A.M.C.C., 2010. Nieuwe Gedragscode Bosbeheer zorgvuldig? In: Tijdschrift voor Omgevingsrecht 2010(3):81-91.
- Tubbing, A.M.C.C., 2013. Gedragscode Bosbeheer aangepast na oordeel bestuursrechter. In: Dier & Milieu 2013(6):31-34.
- Van de Bremer, L. en A. van Kleunen, 2009. Evaluatie toepassing Gedragscode Zorgvuldig Bosbeheer met betrekking tot broedvogels. SOVON-informatierapport 2009/07. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Van den Briel, J. en B. de Bruin, 2009. Evaluatie Gedragscode Zorgvuldig Bosbeheer, enquête resultaten. Stichting Probos, Wageningen.
- Van Veen, M.P., M.E. Sanders en M.E.A. Broekmeyer, 2011. Ecologische effectiviteit natuurwetgeving. Den Haag, Planbureau voor de Leefomgeving.
- Vogelbescherming Nederland en Bosschap, 2005. Gedragscode zorgvuldig bosbeheer 2005-2010.

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 0317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport 2619
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport 2619
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

